

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 94 1973

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

av metodiska grundstötningar och dåligt genomtänkta resonemang och behandlar ett otillfredsställande urval av problem. Medan frihetstidens bekymmer med statsfinanserna och återverkningarna därav på den enskildes försörjning omnämns och rätt löst antas ligga till grund för dryckesvisornas attityder till samhället nämns knappast med ett ord den fråga som gång på gång stod i centrum för den ekonomisk-politiska debatten, nämligen brännvinsbränningen. Inte minst vid 1769 års riksdag, då på nytt ett brännvinsförbud var mycket nära att antas, var det en fråga som alla diskuterade: »Den ene frågar dageligen den andra, om något och hwad derom blifwit beslutit; och har man nu på några weckor föga hört annat än detta omtalas, i alla sällskaper.» Så skriver signaturen Publicola i den kanske intressantaste av de många pamfletter som spreds detta år, *Tankar om Brännevin*. Av dessa samtal ger oss Bellman en ögonblicksbild i det stycke som har titeln »Klubben» (i två manuskript daterad just till 1769) och börjar: »Det var rätt curieust; i går aftons så satt vi och talte om Finance-verkets nu varande tilstånd, sedan cursen blifwit reglerad til al pari» (SU II s. 33). Att dryckesvisan, både den som följer i denna text och de övriga som manar till drickande, får en särskild ton av trots och ansvarslöshet avlyssnade mot de omständigheter som rådde, är ofrånkomligt. Hela detta politiska problem är lämnat åt sidan, medan vi får bl. a. kataloger över vilka viner och andra drycker som nämns i visorna och en genomgång av hur de återger ljud från flaskor och glas: som svar på de uppställda frågorna bidrar sådant inte stort. Utredningen om »dryckesritualer» svarar inte mot några krav på metodisk stringens: visor av Bellman och hans samtida blandas med dokument (Tersmedens memoarer) och används sida vid sida som beskrivningar av hur man brukade bära sig åt. Avsnittet om »Ursprunget till den bohemiska attityden i visorna» pekar enbart på studentlynnat. De exemplifierande texterna kommer från *anonyma* diktare och skämtar med resp. promotionsritualen och kyrkans dialog mellan präst och församling. Men en bohemisk attityd är ju mycket mer än så. Den akademiskt-intellektuella, frigjorda kvickheten räcker inte till som förklaring till Bellmans attityd – ett inslag i den kan den vara, men vi får inte några belysande exempel från hans produktion på hur detta inslag verkat där.

Utredningen i kap. »Från dryckesvisa till epistel» har föregripits på flera ställen i boken (se s. 76f., 103, 115). Dryckesvisornas allmänare, abstrakta motivutformning har konkretiserats och gestaltats i epistlarna, vilket också, betonar författaren, sammanhänger med den ändrade funktionen, från sång sjungen av hela laget till en en-

mansföreställning, som ändå bevarar en sällskaplig funktion (s. 144). »Den nya gestaltande principen» kallas, med en föga precis term, utvecklingen »från vila till extas» i epistlarna. Att här föreligger just en konkretiserande gestaltning av ämnet för så många äldre dryckesvisor, nämligen vägen från nykterhet till berusning (se s. 56f.) sägs aldrig ut: här tycker jag att avhandlingen återigen försitter en möjlighet att bearbeta de uppställda frågorna, att ta vara på det frambragta materialet och utnyttja de egna iakttagelserna.

Parodiproblemet och det därmed sammanhängande triangelförhållandet mellan Bellman, publiken och Fredman och Fredmansvärlden tar Nordstrand upp på flera ställen i anslutning till Kjellén. Än heter det att Bellman har sympati för Fredman och är »aristokratiskt illusionslös» (s. 125; uttrycket utan fog tillskrivet Kjellén), än att han är ironisk mot Fredman och att han »antar sin aristokratiska publiks hållning» (s. 181), än att han »ironiserar genom Fredmansfigurerna» över »den borgerliga, militära och aristokratiska omgivningen» (s. 191). Materialets skiftande art kan ge grund för skiftande bedömningar, men avhandlingen diskuterar inte nyansskillnaderna utan lämnar läsaren med dessa iögonenfallande motsägelser. Kjellén, som Nordstrand i grunden delar synsätt och uppfattning med, utsätts plötsligt för onödigt polemik i fråga om parodibegreppet (s. 185).

Den här avhandlingen har stora förtjänster: den ger oss en översikt över en genre som i århundraden varit mer levande och populär än de flesta, den ger sig i kast med ett stort, nästan obearbetat material, Bellmans dryckesvisor, som grupperas och ordnas, och den tar upp ett centralt problem, förbindelsen mellan dessa visor och epistlarna. Mest väsentligt är att den fäster vår uppmärksamhet vid dryckesvisornas motivkretsar och typer och vid deras behandling i epistlarna. Den är skriven med gott humör av en författare som är uppenbart road av sitt ämne. Men den analytiska skärpan och eftertanken sviker, framställningen går alltför ofta sina egna vägar oberoende av den disposition som rubrikerna antyder, och utnyttjandet av materialet och behandlingen av de uppställda problemen är inte väl genomförda. Bellmansforskningen har förvisso fått ett problembarn.

Louise Vingé

Göran Stockenström: *Ismael i öknen. Strindberg som mystiker*. Akad. avh. (Uppsala.) Nyköping 1972.

Hade Strindberg haft möjlighet att läsa Göran Stockenströms avhandling, skulle han förmodli-

gen ha kritat ett par av sina karakteristiska utropstecken i marginalen till Ockulta dagboken och funnit anledning till en ny notis om »providentiella upplevelser» eller exempel på Makternas spel. Den ominösa namnkombinationen Swedenborg–Stockenström – den senare en av Sg:s parisiska konstnärsvänner – finns nämligen redan på första sidan i Ockulta dagboken såsom ett förebud om vad som nära 80 år senare skulle inträffa. Allt går igen.

Låt oss emellertid avhålla oss från vidare spekulationer i denna riktning och sakligt konstatera att Stockenströms opus torde vara det femtonde svenska doktorsspecimen som ägnats Strindberg, alltsedan Göran Lindblad för nära ett halvt sekel sedan inledde sviten med sin bok om Sg som berättare. Den senaste undersökningen är också den omfångsrikaste, i varje fall om man frånser de exkurser som Allan Hagsten har fogat till sitt verk om Den unge Strindberg (1951). Boken omfattar 547 stora sidor med tät satsyta och minimala marginaler. UKÄ, som påstås vårda sig om vetenskapen, anser numera att en fakultetsopponent för att fullgöra sitt ansvarsfulla uppdrag att verkställa en minutvis granskning av en sådan avhandling, bör åtnjuta 18 timmars ledighet. Nyordningen kan tolkas på tre sätt: som ett utslag av okunnighet om uppdragets art och innebörd, som medveten cynism eller som första steget mot en avveckling av opponentinstitutionen. Nog sagt om Makterna i detta sammanhang.

Stockenström anger som sin målsättning att nå fram till en »fördjupad förståelse för den nyskapande postinferno-diktningen, dvs. kasta ljus över de sidor, som gjort Strindberg till världsdramatikens förste store modernist» (s. 14). Denna fördjupade förståelse vill han åstadkomma på så sätt, att han – för att låna formuleringen på avhandlingens sista rad – *sätter bilden av Strindberg som mystiker i centrum*. Nu har naturligtvis det författaren kallar Strindbergs mystik, Infernokrisens innebörd och konsekvenser, idémässigt och estetiskt, sedan länge varit föremål för forskningens stora intresse. Särskilt Martin Lamm och Gunnar Brandell har i grundläggande arbeten belyst och tolkat relationen Strindberg–Makterna. Förf. företar nu en omprövning av de vunna resultaten, en omprövning grundad dels på ett noggrant studium av breven och Ockulta dagboken samt KB:s samlingar av anteckningar och utkast, dels på en ytterst sorgfällig och därmed också utrymmeskrävande textanalys. Hans forskningssituation har varit betydligt gynnsammare än Brandells. Dels täcker Eklunds stora brevedition numera tiden fram till år 1900, dels är OD sedan 10 år tillbaka tillgänglig för forskningen, medan Brandell ännu fick nöja sig med att läsa Lamms och Carlheim-Gyllenskölds avskrifter.

Av Stockenströms programdeklaration på s. 32 framgår att den nu föreliggande undersökningen bara är avsedd som upptakten till ett ännu magistralare verk: den har, sägs det, karaktären av »en intensivstudie, vars resultat i en fortsättning skall belysas punktvis genom en analys av de viktigaste verken i den rika 1900-talsdiktningen». På samma sida understryks att frågan om Strindbergs förhållande till Swedenborg är central i avhandlingen. Speciellt betonar förf. hur Sg omformar och utnyttjar uppslagen från Swedenborg i *estetiskt* syfte. Denna *inledande* intensivstudie på 547 sidor är organiserad på följande sätt: Först ges en forskningsöversikt, där bilden av den sene Sg i tidigare forskning redovisas och där den mest ingående diskussionen ägnas Brandells tolkning av Infernokrisen och den följande produktionen fram t.o.m. Till Damaskus I. Det första huvudkapitlet har rubricerats Framväxten av en mystisk åskådning och behandlar den idéutveckling under åren 1896–97 som förf. finner dokumenterad främst i OD, i breven till Torsten Hedlund samt i utkast, excerpter och anteckningar. De olika faserna i Swedenborg-tilläggnelsen fixeras här för första gången med full precision, och den mycket givande analysen av Sg:s konfrontation med denna säregna föreställningsvärld mynnar ut i ett studium av den s.k. »marsupplevelsen». Det var i mars 1897 som Sg vid sin läsning av ett ställe i Swedenborgs *De telluribus* nådde fram till en förlösande insikt om sitt lidandes mening och om tuktoandarnas funktion som redskap för en välvillig försyn. Både Brandell och förf. tillmäter denna upplevelse en avgörande roll, men uppfattar dess konsekvenser på olika sätt.

De återstående sex kapitlen behandlar nu – i ljuset av Sgs mystiska världskonception – den litterära produktionen från maj 1897, då Sg påbörjade *Inferno* till mars 1899, då han avslutade *Brott och brott*. Förutom dessa två verk blir således *Legender* och *Jakob brottas*, *Till Damaskus I* och *II* samt *Advent* föremål för förf:s lärda, energiska och synpunktsrika interpretationer.

Alla dessa verk betecknas på s. 32 som »den betydande diktningen från Lunda-åren». Det är, om man skall vara noga, inte alldeles korrekt, eftersom ju *Legender*, *Jakob brottas* och *Till Damaskus I* skrevs i Paris, där Sg vistades från slutet av augusti 1897 till början av april 1898. Till Lunda-perioden hör också *Folkungasagan* och *Gustav Vasa*, och förf:s motivering för uteslutningen av det förra dramat kunde också angivits gälla för det senare. Mer svårklarlig är den nästan totala tystnad som råder i avhandlingen, då det gäller romanen *Klostret*, som skrevs i oktober 1898 i Lund och insändes till förlaget 2.11.98. Den skymtar bara en gång i texten (s. 356) och då med en hänvisning till *Bjurström–Perros franska övers.* från 1965. Boken skrevs dock på

svenska och finns i en textkritisk edition av Bjurström (1966), som också borde ha använts i stället för Carlheim-Gyllenskölds notoriskt usla ed. av Samlade otryckta skrifter II för avhandlingens första motto (s. 13). Förhållandet mellan Klostret och Karantänmästarns andra berättelse (titeln dessutom genomgående felstavad) tycks förf. ha missuppfattat (jfr not 132, s. 506 och not 69, s. 534), vilket ytterligare bekräftar hans brist på intresse för den självbiografiska romanen. Nu är emellertid Klostret intressant just därför att den i så obetydlig grad speglar Sgs s. k. mystiska världskonception. Den bryter på ett påfallande sätt kontinuiteten i det skeende som förf. studerar; avhandlingens grundtes kan bara med största svårighet appliceras på den.

Om man sålunda efterlyser en diskussion av Klostrets plats i Lunda-årens diktning, innebär det givetvis inte att ännu ett stort kapitel vore önskvärt i denna redan alltför digra bok. Förf:s metod är som sagt utrymmeskrävande, men det hade funnits åtskilliga möjligheter att göra framställningen något mindre otymplig. Den överflödande och tämligen enformiga dokumentationen från OD kunde ha begränsats, många textcitat kunde ha kortats. Sammanfattningarna efter varje kapitel har naturligtvis ett pedagogiskt värde men är umbärliga, speciellt som en Summary på engelska ju ytterligare en gång resumerar allt väsentligt. Notapparaten borde bantats genom att åtminstone hänvisningar till OD och SS satts i den löpande texten, likaså brevdateringar. Delningen av kap. II är misslyckad, eftersom den i underrubrikerna angivna distinktionen inte alls upprätthålls.

En radikäl koncentration av stoffet skulle förmodligen — och det är i sammanhanget det väsentliga — ha kunnat möjliggöra en teknisk och språklig-stilistisk genomarbetning av avhandlingen. Förf:s krafter tycks i slutskedet inte ha räckt till för att ge framställningen en nödvändig finish, och de rent formella bristerna måste närmast betecknas som katastrofala. Att försöka registrera massan av felaktigheter och inadvartenser i citat, notapparat och litteraturförteckning vore meningslöst i en recension som denna, och inte heller kan utrymmet tas i anspråk för en regelrätt kriorättning. Mängden av oklara eller felaktiga syftningar ter sig väl mest irriterande ur läsarens synpunkt. Ett förtvivlat letande efter tankekorrelat fördystrar studiet av boken lika mycket som bristen på person- och sakregister. Det är stor skada att en på många sätt viktig och betydande avhandling vanpryds av så svårartade skönhetsfläckar.

Sedan detta sagts med emfas kan det vara tid att ta upp väsentligare frågeställningar och närmast diskutera förf:s centrala tes, hans syn på Sg som mystiker. Inledningsvis konstateras (s. 14)

att termen mystik har använts av forskningen tidigare för att karakterisera relationen Sg-makterna under Infernokrisens slutskede. Själv ställer förf. inte här den primära frågan om Sg är mystiker och definierar inte heller sin tolkning av begreppet mystik utan formulerar andra frågeställningar och går därefter över till forskningsöversikten. I kapitel I skildras så framväxten av en »mystisk» åskådning, speglad i de providentiella upplevelser som relateras i dagboken och Hedlund-breven och befruktad av okult litteratur och så småningom allt mer av Swedenborg-studiet. Marsupplevelsen 1897 tolkas på s. 95 som en katalysator, varigenom dessa ansatser i mystisk riktning infogas i »ett system, en personlig teologi». Efter mars 97, säger förf. på s. 106, ligger till grund för Strindbergs tydningar av verkligheten en mystisk insikt, i vars ljus dessa verklighetsintryck systematiskt tolkas. Denna grundläggande mystiska världskonception har, menar han på s. 107, förbisetts eller på olika sätt bortförklarats av tidigare forskare. Omdömet är onekligen väl kategoriskt.

Men vad menar egentligen förf. med orden mystik och mystiker? Såvitt jag kan finna förekommer ingenstans i avhandlingen något försök att definiera begreppen med hänsyn till den terminologi som är gängse inom religionsvetenskaplig forskning, och inte heller finns någon sammanfattande och entydig bestämning av begreppet *Strindbergs* mystik. Ansatser till en begreppsbestämning förekommer, men det rör sig genomgående om mycket vaga och mycket skiftande kriterier. En granskning av några textställen ger följande resultat. S. 53 är mystik = sambandet med en högre, sannare verklighet; s. 62 = varje tanke på slump eller tillfällighet eliminerad; s. 107 = tron på tvenne världar och mellan dem verkande makter; s. 203 = insikten att alla människor har metafysiska funktioner; s. 262 = föreställningen om en gudomlig högre rätt. S. 228 sägs att Sg:s egen mystiska åskådning är en teologi, ett lärosystem av samma art som Swedenborgs eller Allan Kardec's, och på åtskilliga andra ställen används uttrycken »teologi» och »mystisk världskonception».

Ser man nu efter, vad religionshistoriker och religionspsykologer har att säga till definitionsproblemet och studerar t. ex. Tor Andræs bekanta *Mystikens psykologi*, Nathan Söderbloms distinktion mellan personlighetsmystik och oändlighetsmystik eller de stora uppslagsverken, såsom *Die Religion in Geschichte und Gegenwart* och *Nordisk teologisk uppslagsbok*, finner man trots allt vissa vedertagna bestämningar av det essentiella i mystikens specifika religiösa erfarenhet. Tor Andræ sammanfattar exempelvis: »Mystiken är fromheten i den mån huvudvikten lägges vid den inre religiösa upplevelsen, vid religionen

som själens erfarenhet. Mystiken är obetingad religiös introversion.» Gemensam torde vara uppfattningen att det rör sig om en omedelbar förnimmelse med stark intensitet av förening med och uppgående i gudomen, en unio mystica, bejakad i extasens eller hänryckningens tecken, fylld av en innerlig lyckokänsla och kärlek till alla ting, ofta åtföljd av ljusfenomen, forismer. Carl-Martin Edsman understryker i en uppsats hur i den kortvariga upplevelsen av översinnligt ljus rums- och tidsbegreppen är upphävda.» Jag-medvetandet förändras samtidigt så att det egna, det sanna eller innersta jaget kommer att ingå i förnimmelserna av alla tings enhet.»

Om detta är mystikerns signalement är det svårt att kalla Strindberg mystiker. Jag tror man gör klokt i att upprätthålla distinktionen mellan mystik och okkultism å ena sidan, mellan mystiska erfarenheter och allmänreligiösa föreställningar å den andra. Likaså anser jag att teologi och mystik måste fattas som antitetiska begrepp. Då förf. konstaterar, att Sg:s »mystik» grundar sig på en mycket subjektiv läsning av Swedenborg, instämmer jag gärna, men jag kan inte se att hans »självskapade mystik» (s. 199) formar sig till en teologi, ett lärosystem i Swedenborgs eller Kardec's anda (s. 228). Stockenström tycks mig, och det är en genomgående anmärkning, i sin avhandling arbeta med alltför suddiga och opreciserade begrepp. Som mystiker, i ordets egentliga mening, uppenbarar sig Strindberg för mig bara en enda gång i de texter som här är aktuella. Det är i den vision som avslutar *Legender* och som citeras i avh. på s. 222, utan att dock dess specifika karaktär framhålls: »... Och omedelbarligen omgavs jag av ett bländvitt ljusskimmer, och jag såg ...

Det som jag såg ingav mig två samtidiga föreställningar: jag är död, och jag är förlöslad! Och en känsla av högsta sällhet omsvepte mig, vid medvetandet om att det andra var slut nu. Ljus, renhet, frihet fyllde mitt sinne, och i det jag utropade: Gud! erfor jag förvisningen om att jag fått förlåtelse, att helvetet låg bakom mig och att himmelen öppnade sig.

Allt sedan den natten känner jag mig ännu mer hemlös här i världen, och likt ett trött och kvällsömningt barn åstundar jag att få gå hem, att vila det tunga huvudet vid en moderlig barm, sova i knät på en moder, den kyska makan till en ofattligt stor Gud, som kallar sig min fader och som jag icke vågar nalkas.»

Göran Stockenström framhåller på s. 26 att Brandells avhandling om *Infernokrisen* utgör inkörsporten till utforskandet av den sene Strindberg, och hans psykologiska grundkonception är också densamma som Brandells: krisutvecklingen

är betingad av skuldkonflikten. »Infernotanken tjänar liksom tidigare till att bortförklara den personliga skulden», heter det på s. 59 och på s. 91: »Det är Brandells förtjänst att så övertygande ha visat på skuldproblematiken som de (sic!) bestämmande drivkrafterna psykologiskt för själva krisförloppet.» Framställningen i denna undersökning går ju ett gott stycke – fram t.o.m. Till *Damaskus I* – parallellt med Brandells, och det är rimligt att förf. på olika sätt velat hävda sin självständighet i förhållande till föregångaren. Detta har emellertid lett till att han ofta överbetonar de motsättningar som finns mellan Brandells uppfattning och hans egen och hemfaller åt en stundom överdriven polemik.

På s. 26f. framhåller han sålunda att Brandells konsekventa fasthållande vid psykologiska frågeställningar leder till att de religiösa föreställningarna skjuts i bakgrunden. Begränsningen försvårar en allsidig belysning och kommer helhetsbilden av Sg att domineras av de neurotiska dragen. *Infernokrisen* kommer i alltför hög grad att te sig som ett passivt skeende. Nu kan man ju å ena sidan hävda, att en begränsning av denna art är fullt legitim – förf. gör själv en avgränsning av motsvarande slag – men å den andra sidan också, att Brandells kapitel *Jakobsbrottningen* faktiskt syftar till att just klarlägga den religiösa utvecklingen. Det visar redan en hastig blick på innehållsförteckningen – en annan sak är att förf. naturligtvis har fört analysen av Swedenborgs betydelse betydligt längre än Brandell. Dessutom har Brandell i not 11, s. 255f. bemött invändningar av den art som förf. anför. Han motiverar där sin uppläggning och sitt val av infallsvinkel. Han kallar Eklunds iakttagelser om »mindervärdeskänslans roll slående men fortsätter: »bilden av Strindberg förflackas i just det avseende som här är det väsentliga, det moraliska och religiösa». Han betonar vidare »den dynamiska aspekten» och understryker hur Sg särskilt under de stora kriserna »nyordnar sitt livsmaterial och experimenterar fram nya hållningar».

Ett exempel på tendensen till polemisk profilering kan väljas på den nyss anförda sidan (26). Det rör sig om den bekanta episoden i *Inferno*, där Sg tycker sig se ett par bedjande barnahänder i valnötshalvorna. Händerna uppfattas av Brandell som en projektion av Sg:s neurotiska konflikt, heter det, »men bör snarast ses som ett bland många exempel på den litterära omgestaltningens processen i romanen». Varför snarast? Är inte bägge aspekterna giltiga? En helt annan sak är, att frågan om förhållandet verklighet-dikt i *Inferno* naturligtvis är både ytterst intressant och ytterst komplicerad. Förf. tar upp den till en grundligare diskussion i samband med valnötsepisoden på s. 122 och det finns anledning att

återkomma till detta för Inferno-analysen grundläggande problemkomplex.

Ett viktigt avsnitt i avhandlingen ägnas frågan om marsupplevelsens innebörd. Utgångspunkten är den viktiga korrigerings som förf. har kunnat göra i fråga om Swedenborgläsningens kronologi och som nu först ger en klar bild av utvecklingsförloppet. Klarläggandet ger honom anledning att dels avvisa Brandells tolkning av marsupplevelsen som ett »medvetandegörande» av skuldkonflikten (s. 91), dels avvisa tesen om ett »skulderkännande i mars 1897» (s. 92) och vidare att gentemot Brandell hävda att krissyptomen ingalunda är avslutade (s. 93) eller att de krisreligiösa föreställningarna har mist sin aktualitet (s. 91). Själv fattar Stockenström upplevelsens psykologiska innebörd så, att Sg nu åter kunde skjuta de starka skuld känslorna i bakgrunden.

Även om Brandells tolkning har gjorts på grundval av andra och mindre säkra premisser, kan jag inte se att de båda upfattningarna skiljer sig i så hög grad. Att skuldkonflikten medvetandegörs behöver inte utesluta, att skuld känslorna skjuts i bakgrunden. Också Brandell betonar att Sg nu tillägnar sig en optimistisk teodicéuppfattning (Br. s. 118), och i högre grad än förf. vill medge reserverar han sig, när det gäller frågan om de krisreligiösa hjälpföreställningarnas försvinnande efter mars 97. På s. 121 påpekar han att Sg är beredd att ta sina gamla krisföreställningar till heders igen, och samma iakttagelse återkommer på s. 125 och 129. Vad de psykiska krissyptomens upphörande beträffar är Brandells framställning inte heller så kategorisk. Det talas om en »avmattning» (s. 88) men också om senare fysiska symtom, t.ex. »elektriska gördeln» (s. 88). På s. 129 understryker han hur den befriande insikten från mars 1897 har givit vika för ett upprört stämningsläge som stegras efter hand.

Frånsett den onödigt skärpta polemiken är kapitlet om Swedenborg-tilläggnelsen och marsupplevelsen genomfört med kraft och skicklighet och fyller en lucka i Strindbergsforskningen. Jag reserverar mig dock fortfarande inför en rad begreppsmässiga oklarheter och kan inte finna att problemställningarna är särskilt tydligt preciserade på s. 108. (Vad menas t.ex. med en »bisarr bild av världen»?) Vad marsupplevelsen beträffar är jag inte lika övertygad som förf. och Brandell om dess genomgripande betydelse. Det tycks mig vara fråga om en momentan upplevelse av insikt, som knappast sätter så avgörande spår i OD som förf. hävdar s. 201 f. Täta återfall i äldre tolkningar följer, och Infernos slut – efter kapitlet Återlösaren – visar ju fullt tydligt att någon avgörande befrielse inte skett i marsupplevelsens tecken. Någon idékonstans hos Sg som moti-

verar talet om en »teologi» har jag trots förf:s energiska bemödanden svårt att skönja och därför kan jag heller inte instämma i hans kritik av Brandell på s. 227 f. och 281. Något »mystiskt lärosystem» som inte är »eklektiskt» i så måtto att dess centrala tankeelement emanerar från Swedenborg har förf. i varje fall inte kunnat påvisa hos Sg.

Stockenströms viktigaste vetenskapliga insats är naturligtvis undersökningen av Swedenborgs betydelse för Sg:s religiösa åskådning och författarskap. Det ligger mycken solid lärdom och forskarmöda bakom dessa utredningar, som utan tvivel blir av stor vikt för allt kommande studium av efterinferrediktningen. Att Lamm har undervärderat Swedenborgs profetroll står numera utom allt tvivel. Möjligen kunde förf. ha ägnat Sg:s tidiga Swedenborg-kontakter något mera uppmärksamhet. Han lånade dock vid 70-talets mitt Swedenborgkompilatet Tankar och synner i andeliga ämnen inte bara en utan två gånger enligt vad som framgår av KB:s utlåningsjournaler. Lånet 1875 har Brandell påpekat, men även 1876 hade Sg samma verk till låns under lång tid, samtidigt som han lånade Pertys Die Realität magischer Kräfte och andra skrifter i den okulta genren. Det är intressant att konstatera att det rör sig om en övers. av Daillant de la Touches kompilat, alltså samma källa som Balzac använde för Séraphita och som Sg i tysk övers. fick i sin hand hösten 1896 i Klam. Sg:s senare omdömen om Swedenborg i Svenska folket och Tjänstekvinnans son är visserligen entydigt negativa, men man bör komma ihåg att de representerar den ombytliga Sg:s dåvarande rationalistiska åskådning.

På s. 86 kursiverar förf. en av sina grundläggande teser: *Det är som diktare och dramatiker Strindberg på ett subjektivt sätt tillgodogör sig idéer och mönster ur Swedenborgs system, och dessa tankars djupare sammanhang bryr honom föga.* Tanken utvecklas vidare i analysen av Inferno, där det heter att »de nya konstnärliga verkningsmedlen i romanen är en konsekvens av den subjektiva upplevelsen av Swedenborg. Estetiskt fruktbara strukturer och mönster som förvandlingsscenerier (här som i flera andra fall torde förf. mena scener och inte scenerier), skuldrevyer och korrespondenser prövas här för första gången i diktens form.» (s. 207.) Också fortsättningsvis återkommer förf. med övertygande demonstrationer av hur dessa swedenborgska motiv fungerar i den konstnärliga strukturen. Påvisandet av deras frekvens och funktion är en av avhandlingens finaste poänger. Men det rör sig alltså om vissa återkommande motiv och mönster – när förf. dessutom gör gällande att Sg:s nyskapande dikt-

ning, hans *modernism*, i första hand är en *produkt* av hans mystiska åskådning (s. 108), säger han betydligt mera än hans fortsatta analytiska verksamhet har täckning för. Att Sg själv fann åtskilliga uppslag från Swedenborg konstnärligt användbara är uppenbart – att han uppskattade Swedenborg ur konstnärlig synvinkel är troligt. Men det Hedlund-brev som förf. citerar som belägg (s. 59) är inte vittnesgillt; jämförelsen med Hoffman och Schiller kan inte utan vidare sägas avse estetiska kvaliteter. När det gäller anknytningen till korrespondensläran är förf. tillbörligt försiktig och framhåller hur minst sagt subjektiv Sg:s tolkning är. Hans associationstänkande har ju över huvud taget så lite med Swedenborgs korrespondensbegrepp att göra, att det inte förefaller särskilt fruktbart att arbeta med termen. Det förvånar en del i sammanhanget, att förf. inte har utnyttjat Inge Jonssons stora bok i ämnet; den nämns bara i förbigående i en not. Ett annat namn som borde dragits in i diskussionen på denna punkt är den av Brandell observerade Bernardin de Saint Pierre, som Sg apostroferar i framför allt uppsatsen Dödskallefjärilen i Sylva sylvarum och i brev till Hedlund. Den »härliga» bok, Oeuvres posthumes, innehållande ålderdomsverket Harmonies de la nature, som nämns i Hedlundbrevet, finns faktiskt i Sg:s efterlämnade bibliotek i Nordiska museet, försedd med åtskilliga förstrykningar av diktarens hand. Ett annat verk att uppmärksamma i biblioteket i detta sammanhang är Novalis Fragmente i Schriften, Bd II, där Sg strukit under och satt inom citationstecken följande sats: »Lernt den Zauberstab der Analogie gebrauchen». Det påminner om att läran om de symboliska korrespondenserna har många källor bl.a. i romantisk naturfilosofi – ta Lavaters fysiognomik t.ex.! – och föf. kunde möjligen utförligare ha diskuterat dessa förutsättningar. Nu relateras trots alla reservationer korrespondens-tänkandet hela tiden till Swedenborg, även när Sg:s analogier inte stämmer med Swedenborgs infernaliska logik (t.ex. i fallet exkrementhelvetet s. 130, 156 eller lagmannen i Advent).

En sammanfattande karakteristik av Ockulta dagboken som källa ger förf. redan på s. 37. OD ger oss, säger han, »en unik möjlighet till inblick i Strindbergs tankevärld, samtidigt som den förser oss med en mängd konkreta upplysningar och data för perioden 1896–1908. I förhållande till breven speglar dagboken *tydligare* (min kursiv) diktarens upplevelse av verkligheten, hans sätt att tänka». Forsättningsvis diskuteras frågan, om det finns någon egentlig urvalsprincip i OD, och en jämförelse görs med *Ensam*. På s. 39 hävdas i något dunkla formuleringar en övergång från vetenskaplig logik till mystisk verklighetstolkning, en övergång som fullbordas i och med marsupp-

levelsen, efter vilken OD:s karaktär mycket tydligt förändras.

Detta resonemang leder oss in på en rad problem av stor vikt. Till en början vill jag åter ifrågasätta, om någon avgörande förändring sker i och med marsupplevelsen. Hur Sg överallt i naturen ser Skaparens hand omvittnas vältaligt redan i breven till Hedlund sommaren 1896. Redan i dagbokens upptakt används beteckningen providentiella tilldragelser. Förf. tycks mena att Sg nu *tolkar* de mystiska tecknen i ljuset av marsupplevelsens insikt – men OD innehåller snarast *fakta*, inte tolkningar av fakta.

Enligt Stockenström speglar OD diktarens upplevelse av verkligheten, och den gör det tydligare än breven. Hur kan vi säkert veta det? Innebär inte OD rimligtvis en verklighetsselektion – det är de ockulta upplevelserna som här registreras titeln likmätigt, medan ju breven också ger en bild av en yttre verklighet som OD inte berör. Man kan naturligtvis inte förutsätta att OD skall spegla *bela* Sg:s verklighet utan bara en liten sektor av den. Dessutom finns det ju stora luckor i dagboken, längre eller kortare perioder då Sg inte antecknar någonting alls eller endast anför någon lakonisk notis. Vilka inre och yttre upplevelser som kan dölja sig bakom en sådan notis kan man få klart för sig, om man jämför med annat källmaterial. Låt oss ta ett exempel. I OD finns bara ett kort omnämnande av Emil Kleens död i december 1898, men Herrlin har givit en gripande bild av Sg:s agerande och reaktioner vid detta tillfälle, en bild som ger ett helt annat intryck än den objektiva dagboksnotisen.

Vad jag menar är alltså, att man inte får rekonstruera någon s.a.s. total verklighetsbild på grundval av materialet i OD. Såvitt jag förstår, tenderar förf. att överskatta OD:s källvärde, när han i kapitlet om Inferno diskuterar förhållandet dikt–verklighet och driver tesen om romanens litterära överarbetning. Jag skall ge några exempel och återvänder först till den s.k. valnötsepisoden, relaterad på s. 122. Den uppfattning förf. redovisar om motivets gradvisa koncipiering tycks mig plausibel, men tesen om en medveten litterär överarbetning kan inte stödas på argument e silentio av typen: »inte ens för själva brottet mot dottern finns något som helst källmaterial» (122) eller: »Inte ens för motsättningen mellan de vetenskapliga ambitionerna och förhållandet till hustrun och barnet går det att anföra några nämnda belägg för denna period av diktarens liv.» (123). Samma typ av argumentering finner vi på s. 133 (om händelserna i rosenrummet), s. 140 (om tordönet i Klamm), s. 164 (om förföljelserna på gården till Madame Charlottes Crêmerie) och s. 181: »Diktarens dramatisering

i romanen tycks helt sakna förebild i verkligheten».

Trots allt kan jag i stort sett instämma i förf:s sammanfattning om samspellet verklighet–dikt i *Inferno* (s. 206). Kapitlet hör trots den skäliga misslyckade kompositionen till avhandlingens bästa tack vare den synpunktsrika demonstrationen av ledmotiv och symboliska mönster. Danteanalogin är dock inte särskilt slående, med en vandrare som åter stiger ner i *Inferno* (s. 141) och en Beatrice som har sin varelse nere i demonernas dal (s. 142).

Den textläsning förf. genomför i kapitlen om legender, Jakob brottas, Till Damaskus, Advent och Brott och brott med de swedenborgska elementen som viktigaste referensram ger väsentliga resultat, även om enskilda tolkningsdetaljer inte alltid tycks mig övertygande. Jag tror t.ex. inte på att det är tuktoanden som uppenbar sig som Den okände i Jakob brottas (s. 261). Resonemangent om tiggarens limstång (s. 336) tycks mig alltför sinnrikt. Att kalla Till Damaskus I för ett »Faust-drama» kan knappast motiveras på grundval av de vaga likhetskriterier som åberopas. De många skuldrevyerna, som förf. har ägnat så berömvärda analyser, skall naturligtvis i första hand återföras på ödeläggelsemotivet hos Swedenborg. Men man bör också erinra sig en sannolik dramaturgisk influens. Liknande sceniskt verkningfulla arrangemang finns ju hos Shakespeare, framför allt i Macbeth.

I stället för att diskutera en rad tolkningsalternativ på enskilda punkter skall jag emellertid ta upp en viktig aspekt på undersökningen av Till Damaskus I, nämligen Merlin-Robert le diable-motivet. Lamm har tidigare i förbigående pekat på Robert le diable-gestalten men hävdar att motivet inte har någon betydelse för dramat i dess slutgiltiga form. Stockenström bevisar tvärtom på ett övertygande sätt, att det griper djupt in i verkets struktur och att associationerna till Merlin och Robert le diable bidrar till att förklara många dunkla ställen i texten. Merlin var enligt traditionen djävulens son med en nunna och fungerar i Sg:s föreställningsvärld som symbol för det oskyldiga lidandet i det jordiska infernot. Han spelar alltså den syndabocksroll som Sg under krisen – och även tidigare – identifierar sig med. Han är en fördömd, som utan egen förskyllan tvingas begå brott.

Den 10 juli 1897 återfinns man i OD – som förf. påpekar s. 287 – anteckningen: »Har i dag anlagt Merlin», och efteråt har Sg vid ett senare tillfälle tillfogat »(som blef Till Damaskus; först kallad Robert le Diable)». (Stockenström tycks dock inte ha observerat att planer på ett Merlin-drama nämns redan i ett brev till Geijerstam 9.7.

1890). Med största sannolikhet har Merlin-gestalten aktualiserats för Sg i samband med läsningen av Viktor Rydbergs *Undersökningar i germanisk mytologi* i augusti 1896, där det förekommer en stor debatt mellan Sophus Bugge och Rydberg om sambandet mellan sibyllinerna och Verba Merlini, dvs Merlins spådomar som utgör den sjunde boken i Galfrid of Monmouth's *Historia regum Britanniae*. Spådomarna beskriver bl.a järtecken som förbereder gudarnas återkomst och skrämmer människorna till bättring inför världsundergången. Det förefaller ytterst troligt att Sg har bildat namnet Hortus Merlini – titeln på den följetong han publicerade i november 1896 i *Jolivet-Castellots* tidskrift *L'Hyperchimie* – efter Verba Merlini.

Förf. hävdar nu på s. 287 att de första utkastet till dramat med titeln Merlin härrör från juli 1897, alltså samma tid som OD-anteckningen. I not 9, s. 528, är formuleringen försiktigare. Där talas om att det finns 11 folioblad i NMS med utkast till ett par olika Merlin-dramer. 8 av dessa kan tack vare vattenstämpeln föras till tiden efter 1903. De tre återstående »tycks» däremot härröra från 1897. Några dateringskriterier redovisas emellertid inte, och hypotesen förblir högst osäker. Mot analysen av utkastet kan ytterligare några anmärkningar riktas. Förf. påstår på s. 295 med hänvisning till ett av dem, att Den Okände i dramat tangerar Prometheus-rollen. Men den »sköne yngling som liknas vid Prométhée och Lucifer» i utkastet är inte Merlin utan demonen, som enligt legenden förför jungfrun i klostret. En annan parallell framstår av andra skäl som lika tveksam. På s. 288 framhåller förf. att i ett av utkastetens prologen skulle gestalta förbindelsen mellan nunnan och demonen för att förklara Merlins dubbelnatur, kampen mellan ont och gott i hans själ. Här jämförs med Prolog im Himmel i Goethes Faust, »där kampen mellan Gud och Djävulen konkretiseras». Men i Prolog im Himmel förekommer ju ingen kamp: Mefistofeles är Guds lydige tjänare och Fausts frälsning är förutbestämd.

Beträffande Robert le diable-motivet framhåller förf. med all rätt att Sg kan ha mött det på skilda håll men påpekar samtidigt att en »närliggande» källa finns i Meyerbeers opera Robert le diable med libretto av Scribe och Delavigne (s. 290). Uppslaget härrör från Herrlin, och även Lamm har funnit det plausibelt. Det återstår emellertid att göra sannolikt att Sg har sett Meyerbeers opera. Jag finner det högst osannolikt. Någon flitig operabesökare var Sg veterligen aldrig.

Däremot finns det andra möjligheter att härleda motivens proveniens. I biblioteket i Nordiska museet kan flera tänkbara källor utpekas,

bl. a. Gustav Schwabs samling sagor i Meyers Deutsche Volksbücher, där berättelsen om Robert der Teufel återges. Sg har läst den och gjort en rad förstrykningar i texten. Vad Merlin-motivet beträffar har förf. tydligen anlitat Lafont-Bompianis Dictionnaire des personnages (bättre hade varit att gå till Frenzels Stoffe der Weltliteratur, som ger ojämförligt fler litterära referenser). Där har han av en återkommande felstavning att döma (D'Edgar s. 491, 495) funnit Edgar Quinets Merlin l'enchanteur. Just detta verk har emellertid Strindberg ägt. Det finns i hans bibliotek 1892 och bör ha anskaffats i samband med den dramaplan, som nämndes i Geijerstambrevet 1890. Användningen av franska namnformer i utkastet ger viss anledning att misstänka att denna källa har spelat en roll.

I samband med Merlin-motivet måste frågan om det oskyldiga lidandets problem och syndabockssymboliken beröras: det rör sig här som förf. klart har visat om föreställningar som spelar en ytterst central roll i efterinfrodnadramatiken. Sg använder sig ju av en rad hjälpföreställningar i samband med de ständiga försöken att förstå sitt lidande och förklara sitt öde, vacklande mellan skuldförnekelse och skulderkännande. Förf. hänvisar bl. a. till det brev till Hedlund 20.7.1896, där Sg identifierar sig med »Väduren syndabocken». Han var själv avlad i Vädurens tecken.

Betydelsen av begreppet syndabock finns angiven i 3. Mosebok 16:9: det är den bock på vilken Israels barn lastade av sina synder. Denna betydelse fasthålls emellertid inte i avh., där ordet har en skiftande innebörd. Man kan studera förhållandet på t. ex. s. 252f., där det sägs att Kristus genom sitt lidande inkarnerar »till det yttre en syndabocksmission i stil med den strindbergska». Men förf. fortsätter: »I diktarens mystik däremot betalar syndabocken genom eget lidande sin skuld från en föregående existens.» Här rör det sig alltså inte om oskyldigt lidande, utan om en skuld som avbetalas – visserligen en skuld från en tidigare existens. Sg:s Napoleon-identifikation – tidigare uppmärksammas av Nils Norman – har den innebörden. Merlin och Robert le diable-rollerna har en annan betydelse. Dessa gestalter är från födelsen fördömda och begär brott utan egen förskyllan; men lika lite som i fråga om Napoleon-rollen gäller det om dem att de bär andras synder, att de lider för andra. Jfr formuleringen på s. 338: »I anspelningen på brottet självt som 'ett ädömt straff skymtar åter syndabocksföreställningen.»

I andra sammanhang (t. ex. s. 274) kopplas ordet syndabock direkt till en personlig skuld. Syndabock blir = syndare. Det rör sig om en moralisk försyndelse, skildrad i Jakob brottas, som ome-

delbart straffas enligt mönstret från Swedensborgs drömmar. Diktarens syndabocksroll förklaras vara identisk snarare med asketen Johannes än med Kristus. Ungefär samma variant kan man finna på s. 264. Vandrarens möte med Den okände i Luxembourg-trädgården föranleder anklagelserna mot världsordningen och klagan över det egna livsödet, där »synderna pålagts såsom straff och i avsikt att alstra varaktig avsmak för själva livet». Förf. kommenterar: »Strindberg upprepar sina argument från Inferno – utkorelsen till försynens plågoris och den därmed följande syndabocksrollen.» Syndabocksrollen betyder alltså här – liksom på t. ex. s. 190 – sanningssågarrollen och de lidanden den medför.

Ytterligare en syndabocksföreställning, som har tydligare samband med men inte helt motsvarar den ursprungliga, är den som förknippas med Job. Jobidentifikationen återkommer ju oupphörligt hos Sg i samband med skuld- och lidandesproblematiken, och förf. tar upp temat på bl. a. s. 135 ff. och 264.

Interpretationen av hela detta symbolkomplex demonstrerar effektivt, hur djupt implicerade föreställningarna är i de behandlade dramatiska texterna, men som vanligt skulle man önska finare begreppsdistinktioner. Det kan naturligtvis sägas, att oklarheten ofta är Strindbergs egen. Han laborerar med så många olika och oförenliga tolkningar av lidandets mening, att man får lov att vara ytterst försiktig med alltför entydiga och kategoriska omdömen. »Lidande förutsätter alltid skuld i någon form», heter det på s. 262, och formuleringen kan tänkas referera till en dagboksanteckning i OD från 4.6.1899, där Sg motiverar sin syn på Dreyfus' skuld: »Ingen människa lider oskyldigt och Dreyfus måste ha skuld för att lida så gränslösst.» Men Jobs lidande är ju den skuldlöses utkorelse i Gudsprovet, och till en liknande lösning kommer Sg fram i Advent, när han försöker se barnens oskyldiga lidande som »en utkorelse eller prövning, där dygdens rättvisa belöning väntar vid prövotidens slut» (s. 409). Samma tanke som senare skulle gestaltas så genialt i Ett drömspel, formuleras redan i december 1896 i ett brev till Kerstin (citerat i not 11, s. 500): »Det gläder mig till och med att tänka, att högre makter plågar mig i avsikt, att jag skall längta hinsides». I andra sammanhang tycker man sig finna ett eko från körtemat i Aischylos Agamemnon, aktuellt för Strindberg under Lundatiden: »Lida för att lära.»

Diktarens svårighet att få lidandesekvationen att gå ihop demonstreras tydligt i Brott och brott, och förf:s analys av dramat tycks mig inte helt invändningsfri. I själva verket är det ju så att Sg:s beskrivning av dramat i utkastet Ockul-

tistiska dramer: Nemesis dramer, som citeras på s. 426, inte stämmer särskilt bra med den slutgiltiga gestaltningen av motivet. Det heter där: »Den onda viljan straffas som den onda handlingen. Önskar lifvet ur sitt barn. Barnet dör; han misstänkes och anklagas. Choc en retour.» I dramat accentueras inte alls tankens och viljans synd så starkt. Maurices tanke bara snuddar vid en önskan att bli fri genom barnets död — medan däremot Henriette typiskt nog verkligen har dödat ett barn enligt den abortbekännelse hon avlägger. I stället skjuts syndafallsmotivet i andra akten i förgrunden, och här är det fråga om verktygsynder, om inte mindre än tre av dödsynderna: högmod, vållust och dryckenskap — en triad av begrepp som för Sg själv hade en oerhörd stark skuldpladdning under dessa år. Observera att han alltid senare föredrog titeln *Rus*, som används i alla utländska översättningar. Dramats slut ter sig ur denna aspekt inkonsekvent, när abben enbart betonar tankebrottet: »då er onda vilja önskade livet ur ert barn». Uppenbarligen har Sg haft svårt att förena sina ursprungliga intentioner med senare koncipierade motiv och konstaterar ju också i ett brev till Geijerstam, citerat s. 427, att »olika problem korsar hvarann i pjesen». Man kan knappast, som förf. gör, hävda att Maurice är en »oskyldigt lidande syndabocksgestalt» (s. 436), samtidigt som man understryker att dramat handlar om det »skenbart» oskyldiga lidandet (s. 428). Några andra smärre inadvartenser vid textläsningen kan noteras: S. 431 påstår förf. att Maurice sticker sig i fingret då han gör en gest för att omfamna Henriette. Enligt texten s. 126 gör han en gest som om han stack sig i fingret. S. 448 hävdas att halsduken och handskarna i slutuppgörelsen representerar den karakteristiska skuldrevyn. Det är ett begrepp som är adekvat i många sammanhang men inte här.

Göran Stockenströms avhandling är tveklöst ett kraftprov, präglad av imponerande materialkännedom och obändig vilja att ge sig i kast med stora och svåra analytiska problem. Att bilden av den sene Strindberg och innebörden i hans nyskapande dramatik på många punkter blivit tydligare, kan man inte komma ifrån, även om man skulle önska att Infernotidens ideologiska och estetiska metamorfoser hade beskrivits i mera väldefinierade termer. Bristen på akribi och den språkliga och begreppsmässiga oklarheten är onekligen besvärande, och framtiden får väl utvisa, om svagheterna är konstitutiva eller betingade av en naturlig trötthet under spurtvarvet. Att Stockenström har viktiga saker att säga om 1900-talets Strindberg är jag övertygad om — en del intressanta utblickar ges ju också i vad som en smula oegentligt kallas sammanfattningar i slutet av de olika kapitlen. Mätte han bara nästa gång

uttrycka sig lite stringentare och underkasta sig den tekniska och kritiska disciplin, som trots allt är nödvändig i vetenskapen!

Hans Lindström

Elisabeth Stenborg: *Pierrot och pilgrim. Studier i Harriet Löwenhjems diktning*. (Akad. avh. Uppsala.) (Studia litterarum Upsaliensia, 9.) Läromedelsförlagen, Sthlm 1971.

Kort före sin död i maj 1918 lämnade den 31-åriga Harriet Löwenhjelm till sin närmaste vän, Elsa Björkman, sedermera fru Elsa Björkman-Goldschmidt, ett par renskrivna och illustrerade häften, som innehöll det väsentliga av författarskapet, då i det allra närmaste utgivet och okänt. I samarbete med en av Harriet Löwenhjems kusiner publicerade Elsa Björkman 1919 ett sparsamt och försiktigt urval *Dikter*, en halvt privat utgåva, som vann föga spridning och endast långsamt väckte kritikernas uppmärksamhet. Efter att tre dikter influiter i Sten Selanders *Den unga lyriken*, 1924, skrev emellertid Olle Holmberg en omfattande essay om Harriet Löwenhjelm för *Ord och Bild*, 1927, och sistnämnda år utkom också en verklig bokhandelsupplaga av dikterna; den gav ett betydligt bredare urval än den första. Den upplaga som betecknas som den femte, 1941, utvidgades ytterligare och har sedan tryckts om relativt oförändrad, särskilt ofta under 1940-talet, fram till den tolfte, som bär tryckåret 1964.

I den litteratur om Harriet Löwenhjelm som så småningom kom fram — det är mest fråga om korta artiklar och handboksavsnitt — ter sig Elsa Björkman-Goldschmidts talrika och djupt initerade bidrag som utomordentligt väsentliga: främst gäller detta hennes stora monografiska arbete från 1947 samt den rika redaktionella inramningen kring en samling tidigare opublicerade *Brev och dikter*, 1952.

Fru Björkman-Goldschmidts utgångspunkt är emellertid de privata minnena och den självklart intima förtrogenheten med miljön. Hennes stora bok avser inte systematisk biografering eller ingående analys av Harriet Löwenhjems diktning och dess bakgrund. Då ju den övriga Löwenhjems-litteraturen är övervägande essayistisk och två mera vetenskapligt orienterade studier endast föreligger som opublicerade seminarieuppsatser, framstår Dr Stenborgs avhandling *Pierrot och pilgrim* som ett värdefullt pionjärarbete.

Bakom avhandlingen torde ligga ett mångsidigare studium än vad den föreliggande undersökningen visar: »på grund av den nya typen för doktorsavhandlingar» har författaren känt sig tvungen »att i vissa avseenden begränsa» sig. Någon tidsfaktor måste också ha spelat in och